

نگاهی به دیوان اشعار ادیب نیشابوری

شعر) از قصیده تا فرد تنظیم و مدون شده و در هر قالب مشتمل بر اشعاری است که از جهات فنی و موضوعی، اغلب ارزشمند و قابل نقد و بررسی و شرح و توضیح است.

دیوان ادیب مشتمل بر یک دیباچه کوتاه است که در طی آن، فرزندان شاعر به گونه‌ای مختصر و مفید درباره شعر و شخصیت ادیب و روند جمع‌آوری، تدوین و انتشار اثر، توضیحاتی داده‌اند. سپس، در پیش‌گفتار کتاب، درباره زندگی ادیب دوم از تولد، دوران کودکی، دوران جوانی و دانش‌اندوزی در محضر استادان حوزه خراسان و از جمله «استاد یگانه ادبیات و بلاغت اسلامی آن زمان (ادیب اول)» روش تدریس، ویژگی‌های اخلاقی، شاگردان، آثار و نهایتاً چگونگی پایان دوره زندگی و وفات او، به اختصار سخن به میان آمده است.

پس از این مقدمات، متن اشعار، بدین گونه طبقه‌بندی شده است: قصاید، مسمطات، غزلیات، مثنویات، قطعات، رباعیات و مفردات و نهایتاً اشعار عربی، و در پایان متن، واژه‌نامه‌ای به ترتیب الفبایی در ۱۲ صفحه تنظیم شده که شامل واژه‌های دشوار و قابل توضیح موجود در متن اشعار است و برای خواننده عادی سودمند و ضروری است. فصل پایانی کتاب شامل تصاویری از استاد و نمونه‌هایی از خط اوست.

مجموع ابیات این دفتر در قالب‌های گوناگون ۲۴۷۸ بیت، به ترتیب زیر است: ۵۰ قصیده، مجموعاً شامل ۱۳۶۵ بیت در موضوعات متنوع، اغلب قصاید طولانی و به طور متوسط دارای ۳۵ بیت است. موضوعات مطرح شده در قصاید اغلب جنبه عرفانی و دینی دارد، مانند ترغیب به سیر و سلوک مقام شامخ انسانی، مکالمه با حجت عصر، خلقت عالم، ترغیب به دین، ترغیب به خداشناسی و نیز شامل موضوعات اجتماعی و انتقادی است مانند: در هواپرستی مردمان، جهان هرج و مرج، مذمت ریاکاران، زاهد نمایان روزگار و نهایتاً وصف‌های گوناگون، چون بهار و خزان و نیشابور و موضوعات دیگر. چند بیتی به عنوان نمونه از قصاید استاد:

امروز روزگار پریشانی است

روز بلا و شیون و حیرانی است

در تاریخ ادب و اندیشه صد و پنجاه ساله اخیر نیشابور یک نام مشهور و برجسته وجود دارد و آن، ادیب نیشابوری است و آشنایان با تاریخ ادبیات نیشابور، می‌دانند که در دوره یاد شده، دو «ادیب» در نیشابور ظهور کرده‌اند: یکی عبدالجواد ادیب نیشابوری، معروف به «ادیب اول» و دیگر، محمدتقی ادیب نیشابوری، معروف به «ادیب دوم».

اختلاف زمانی زندگی این دو ادیب، حدود ۳۵ سال است و برحسب آنچه درباره زندگی ادیب دوم نوشته‌اند، او شاگرد میرزا عبدالجواد ادیب نیشابوری بوده است. این هر دو ادیب، در روزگار خود از سرآمدان دانش زمان بوده و در علوم مختلف تبحر و از آن جمله در شعر و ادب فارسی نیز مقام استادی داشته‌اند و بسیاری از ادیبان و شاعران و دانشمندان، از شاگردان آن دو بوده‌اند.

دیوان اشعار ادیب اول، همراه با شرح مبسوطی درباره زندگی و شخصیت او و حواشی و توضیحات سودمند، در سال ۱۳۶۷ به کوشش دوست و همکار ارجمند آقای دکتر یدالله جلالی پندری، تدوین و توسط انتشارات بنیاد، به زیور چاپ آراسته شد.

اینک، در طلیعه سال ۱۳۸۰، شاهد انتشار دیوان اشعار ادیب دوم (محمدتقی) هستیم. این دفتر شعر که به کوشش فرزندان شاعر جمع‌آوری و تدوین و به وسیله انتشارات آهنگ قلم (مشهد) منتشر شده، دربرگیرنده اشعار و سروده‌های ادیب دوم در قالب‌های گوناگون است.

این هر دو دفتر شعر، شایسته نقد و بررسی است تا اهل شعر و ادب با درونمایه و زبان و شیوه و قوت و ضعف و چگونگی اشعار این دو چهره شاخص شعر و ادب صد و پنجاه ساله اخیر آشنا شوند. اما در این مقال، مجال پرداختن به این موضوع فراهم نیست، بلکه غرض آن است که فقط به معرفی کوتاهی از دیوان شعر ادیب دوم بپردازیم.

در این دفتر شعر که منتخب اشعار محمدتقی ادیب نیشابوری نامگذاری شده، در قطع وزیری و ۱۶۸ صفحه، با حروف چینی نسبتاً ریز و صفحه‌آرایی و ویرایشی قابل قبول، چاپ و منتشر شده است. در این دفتر، اشعار ادیب دوم، برحسب طبقه‌بندی ساختاری (یعنی قالب

● دیوان اشعار ادیب نیشابوری
● انتشارات آهنگ قلم، مشهد، ۱۳۸۰
حسین علی یوسفی

شورانگیز است و در شماری از آنها، تأثیرپذیری از مولوی، عراقی و حافظ، چشم گیر است:

من باده نوش حضرتم، نوشم می اسرار را
مست شراب صفوتم، جویم جمال یار را
رند خراباتی منم، دیوانه گیتی منم
دُردی کش میخانه ام، مستم، ندانم کار را

فلک، آخر نمودی خوار ما را
نمودی خوار و بی مقدار ما را
دل و جان را به دست خسرو عشق
سپردی، تا کند آزار ما را

ز جعد خوبرویان ساختی دام
نشاندی تا بگیری خوار ما را!

صاحب‌دلان که سنگ سیاه را گهر کنند
بر آستان ما به ارادت نظر کنند
نوشندگان جام شراب هوای دوست
از هر طرف به خانقه ما سفر کنند
زاهد اگر پیاله نگیرد شگفت نیست

کی گاو و خر به میکده دیدی گذر کنند؟!
پس از غزلیات، دو مثنوی در ۵۰ بیت آمده، مثنوی اول این عنوان را دارد «برای لوح قبر خودم سروده شده» و این گونه آغاز می شود:
دوستان، رو چو به گلزار کنید

یاد از این خسته افکار کنید
و مثنوی دوم با عنوان «شاه وارونه کار» دارای مضمون انتقادی از اوضاع جامعه بشری است و بیت آغازین آن، این است:
چنین گفته میر ولایت علی

که از وی بود قلب من صیقلی...
بیست و یک رباعی، سه قطعه کوتاه و پنج تک بیت، پایان بخش اشعار فارسی این دیوان است و پس از آن اشعار عربی ادیب آمده که مجموعاً ۶۳ بیت و مشتمل بر ۹ قصیده و قطعه است.

امروز جمله بی سر و پایان را
در سر هوای افسر سلطانی است

امروز بوم و زاغ در آوازند
بلبل به سُمج و فاخته بستانی است

امروز اهل کشور ایران را
دل‌ها سوی پروس و بریتانی است!

در بخش مسمطات، پنج مسمط بسیار طولانی، جمعاً مشتمل بر ۴۰۷ بیت آمده که عمدتاً ناظر به ستایش پیشوایان دینی است مانند: در ستایش امام علی بن موسی الرضا (ع)، حضرت مهدی (عج) و امیرمؤمنان (ع). اوزان انتخابی هر پنج مسمط، خیزابی، کوبنده و شاد است. یک بند از مسمط «در ستایش پیر مغان، امیرمؤمنان (ع)» را به عنوان نمونه نقل می کنیم:

ای کعبه جان، قبله دل، قدوه ابرار
ای دل به کمند سر زلف تو گرفتار
در حلقه گیسوی تو حیران شده افکار

در دایره عشق تو هر کافر و دین دار
اندر پی سودای تو هر مست و هشیوار
ای دست خدا، قدرت حق، قوت یزدان

غزلیات این دفتر، شامل ۶۳ غزل با میانگین تقریبی هشت بیت در هر غزل و جمعاً مشتمل بر ۵۳۵ بیت است. موضوع و درون مایه غزل‌ها اغلب عرفانی و وزن و زبان غزل‌ها، دل‌نشین و گوش نواز و